

OBIČAJI I VJEROVANJA PRI SKLAPANJU BRAKA U DIJELU SPLITSKE ZAGORE

DINKA ALAUPOVIĆ-GJELDUM

Državna uprava za zašt. kul. i prir. baštine
Glavno povjerenstvo u Splitu
Poljudsko šetalište 15
21000 Split

UDK 392(497.18)

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno: 22.IX.1994.

U članku se raspravlja o običajima i nekim vjerovanjima pri sklapanju braka u dijelu splitske zagore, za koje je autorica prikupljala građu osamdesetih godina. Ujedno su korišteni podaci iz biskupskih vizitacija XVIII. stoljeća (Katić, 1958) i podaci iz XIX. stoljeća iz izvještaja tadašnjeg splitskog poglavara E. Rehe (Morović, 1974). Ovim se nadopunjuju naša saznanja o tom kraju za koji nemamo pisanih etnoloških studija.

Usveukupnoj kulturi jedne društvene zajednice značajno mjesto zauzimaju običaji. Oni nas u mnogome određuju svojim osobitostima po kojima smo slični ili različiti od drugih. Vremenom se običaji toliko ukorijenjuju u društvu da postaju nepisani zakoni i odredbe po kojima se jedna društvena zajednica vlada. U običajima se sažimaju dugogodišnja iskustva i navike te oni imaju značajan utjecaj na sveukupni život i rad jednog društva. Kroz vrijeme, pod različitim životnim i povijesnim okolnostima običaji su se mijenjali, gubili svoju moć ili smisao, ali i dalje živjeli, bilo u upotrebi ili samo u sijećanju starijih generacija.

Kako je sklapanje braka jedan od važnih događaja u životu pojedinca, a isto tako i zajednice, tom događaju se pridaje velika pozornost. Prigoda je to da se ljudi okupe, provede, a i pokažu bogatstvo obitelji i ugled kuće. Cijeli tijek svadbenog ceremonijala odvijao se po običaju toga kraja, počevši od upoznavanja mladića i djevojke, zaruka, pripremanje dote, odabiranja svatovskih časnika, uvođenja nevjeste u novi dom, međusobnih pohoda dviju obitelji itd.

Momci i djevojke upoznavali su se ponajviše čuvajući stoku, zatim kod crkve, na dernećima i sijelima. Kako su djevojke uglavnom bile čobanice, momci su ih dolazili posjećivati na pašnjake. One su isčekivale momke pa su to i pjesmom iskazivale, na primjer:

"Dodi lolo priko briga
ja od tebe nemam milijega
Dodi lolo, dodi janje moje
na bunare di se ovce poje.
Moj dragane jedini u nane
Moj dragane sime od duvana
čekat ću te još godinu dana."

(stihove kazivala Anđelija Mastelić, rođ. 1922. g. iz Postinja Donjeg)

Zajednički odlasci momaka čobanicama na pašu bili su uglavnom zbog *gonjanja*, *valjuške*, kako ovdje nazivaju taj arhaični obredni čin koji ima karakteristike inicijacije jer su sudionici samo pripadnici mlade generacije koji bi trebali iste ili slijedeće zime stupiti u brak (po kriteriju društvene zajednice). Obredno gonjanje na prostoru za ispašu, kao i kolektivno simuliranje ljubavne igre od prvog izгона stoke, bilo je bez uvrede za djevojku jer je imala pravo da se gonja s mladićem za koga se namjeravala udati (Čulinović-Konstantinović, 1979: 327).

Međutim, da mladići nisu gonjali samo one djevojke s kojima su se imali namjeru ženiti čula sam od mnogih kazivača. Naprotiv, gonjali su se sa svim djevojkama, a posebno su posezali za onim oholim, kojima su na taj način željeli pokazati svoju fizičku superiornost. Naime, gonjanje je znalo biti i vrlo grubo pa su ga se djevojke bojale, jer su često iz tih "ljubavnih" okršaja izlazile izgrebane i s poderanim košuljama. Tako je čak i svećenik s oltara opominjao seoske mladiće u nastojanju da ih odvрати od toga.¹ Iz tih susreta bi se i iskristalizirali odnosui među pojedinim parovima, pa bi se onda eventualno gonjali samo njih dvoje, ili bi mladić djevojci koja mu se dopada rekao: "Ajmo vratit ovce", a djevojka, ako joj je bio drag, odvojila bi se od ostalog društva i pošla s momkom na osamljeno mjesto. Tijekom zimskog razdoblja momak bi dolazio odabranoj djevojci na *sidenje*. Kad se kaže npr. za djevojku ili mladića da *side*, to znači ozbiljnu vezu. Inače, prije nego što neka djevojka počne siditi s mladićem, njoj u kuću dolaze momci *na silo*. *Silne večeri* su se održavale u određene dane, najčešće srijedom i subotom, kada su mladići dolazili djevojci u kuću. Na sijelima su se zabavljali igrajući *prstenka*, *tovara* i drugih igara, a neke starije osobe se sjećaju da su im roditelji pričali o običaju da djevojka češlja momke (tada su još muškarci nosili perčin), i kada bi sve nazočne momke splela, sijelo bi

1. Gonjanje je uobičajeni način kontaktiranja djevojaka s mladićima na prostoru Dalmatinske zagore. V. Čulinović-Konstantinović govori o gonjanju kao obrednom inicijacijskom činu na prostoru za ispašu gdje je djevojka bez uvrede bilo kome imala pravo da se gonja s mladićem za koga se namjeravala udati (Čulinović-Konstantinović, 1979: 327). Ante Jurić-Arambašić djelomično ima isti stav kao i V. Čulinović-Konstantinović, da bi dalje u tekstu donio iskaze starijih Kijevljanki od kojih je saznao da kod toga običaja nije bilo nikakvih pravila, bar ne u njihovo vrijeme, već je tu više riječ o nasilnim momcima koji idu za seoskim curama i prave im neugodnosti. Dalje kaže da nije bilo govora o nikakvim seksualnim radnjama, već je više o štipanju, čupanju, otimanju pletiva i sl. Ipak, kako kaže, sam glagol gonjati bio je tabuiziran i spadao je u "sramotne" riječi, tj. predmnijevao je seksualnost. U kijevskom kraju gonjanje je u i u pjesmi zbilježeno: "Šuti, mala, ništa ne govori, gona sam te ka'no kravu voli" ili "Kad sam malu po ogradi gona 'vako mi je govorila ona: gonaj mali, nećeš se pomoći, imam gače - ne mo'š do nje doći!" (Jurić-Arambašić, 1995: 74-75). Moji terenski zapisi iz Dalmatinske zagore slični su iskazima dviju Kijevljanki, tj. da nema pravila, te da je bilo grubosti i djevojke su se bojale dolaska mladića na gonjanje.

završilo. Onog mladića koji joj se najviše dopao lijepo bi splela, a onome koji joj nije bio drag stavila bi u kosu malo soli, a onda bi kosu koja je ostala na češlju bacila na komin, pri čemu je sol pucketala pa bi mladića optužila da ima uši i da neće za momka.²

Ako bi se djevojci dopao neki mladić, a ona njemu ne bi, tada bi ona, u nastojanju da mu se dopadne, odlazila po savjet kod nekih starijih seoskih žena. Obično su one priređivale napitke koje je djevojka trebala dati da popije onome koga je htjela za muža, ili u drugoj prilici taj napitak baciti momku pred noge, pa ako on prođe preko toga vjerovalo se da će je zavoljeti (Katić, 1958: 326).

Kad su mladić i djevojka *zamirili* - zagledali i odlučili da će se oženiti, oni o tome obavijeste svoje roditelje. Kako nas H. Reha izvješćuje početkom trećeg desetljeća 19. stoljeća, u tom je kraju bio običaj da mladić svoju odluku najprije priopći majci, a ona to reče ocu. Ako otac ne bi bio zadovoljan sinovljevim izborom, rekao bi sinu da potraži bolju priliku, pa bi nečim darivao da ga na to privoli. (Morović, 1974: 243). Danas je odnos roditelji - djeca slobodniji, i u izboru budućeg supružnika ili supruge roditelji nemaju upliva.

Pri izboru buduće supruge gledalo se na njeno imovno stanje, a što je ovdje i pjesmom izrečeno:

"Dotarice da ti nije dote
đava bi te uzea s lipote."³

Gledalo se kakva joj je majka, je li lako radala, jesu li joj u obitelji svi zdravi, je li vrijedna, zna li plesti, je li čobanica, je li svadljiva itd. I o budućem zetu se raspitivala djevojičina obitelj, a najvažnije je bilo saznati ima li on puno braće s kojima će morati dijeliti imanje. Osoba koja se o tome raspitivala bila je neka starija žena iz obitelji.

Postojao je i ustaljen red pri sklapanju bračnih veza pa se gledalo, pogotovo za djevojku, da se *ukine* - uda najprije starija sestra ili brat.

2 Slično je bilo i u okolici Sinja sredinom 19. stoljeća kada bi uvečer na prelima - silima djevojka je morala stajati po svu večer na nogama i muške koji su sjedili služiti i češljati one momke koji nose perčin (Bogišić, 1874: 128).

3 O tome koliko je bitnu ulogu imala djevojačka dota pri sklapanju braka govori nam podatak iz biskupske vizitacije iz 18. stoljeća gdje se spominje događaj u selu Radošiću kada Josip Učić nije doveo svoju ženu Jelenu Mužinić u očinsku kuću od straha da bi bio ubijen kada bi je doveo. Biskup ga pozva k sebi. Umjesto njega došao mu je brat kojeg je ukorio i prijetio mu crkvenim kaznama ukoliko je što prije ne dovede. On je odgovorio: "Imam dobre i pravedne razloge, zašto je ne mogu osobno dovesti, jer ona hoće da silom dođe u našu kuću protiv volje svih nas. Ipak se obvezujem, da ću u nedjelju 31. ovoga mjeseca svibnja poslati u Ljubitovicu svoju ženu Pericu i sina Marka, da je dovedu. Već bi ona bila do sada u našoj kući, da je bila opskrbljena svojim ruhom, koje se traži u našem kraju, da ga donesu mlade nevjeste". Na to je Jelenin brat obećao da će dati sve po običaju i još jednu preobuku povrh toga (Katić, 1958: 290).

Ukoliko se taj red preskočio, padala je sumnja na preskočenu osobu i pomišljalo se da s njom nešto nije u redu, da je bolesna ili nešto drugo. Takva bi se djevojka teško udala ili mladić oženio. Brak nisu sklapali srodnici do četvrtog koljena, a i kumstvo je sprječavalo brak.

Kada su roditelji zadovoljni sinovljenim izborom, oni idu na ugovor s djevojinim roditeljima. U Ogorju, na primjer, mladić bi najprije sam ili s prijateljima odlazio djevojinim roditeljima da ih upita jesu li *kajeli*, tj. slažu li se da se on oženi njihovom kćerkom.⁴ Ukoliko se oni slažu, djevojka se smatra isprošenom. Poslije prošnje slijedili su ugovor i zaruke, što se uglavnom obavljalo zajedno da bi se izbjegli troškovi. Na ugovor dolazi mladićev otac te neke muške osobe iz roda, koje će i u svatovima imati određenu ulogu. Obično to bude kum, a u Podstinju, Niskom, Dugobabama i Bršanovu dolazi i budući mladoženja, pa i njegova majka, što često inače nije običaj. Oni koji dolaze ugovoriti djevojku donose sobom rakije, pršuta i drugih jela te obveznu jabuku, prsten za djevojku, češalj, ogledalce, *ispisan divojački kolač* (kruh od bijelog brašna ukrašen otiscima čaše i vilice), i nešto novaca. U Ublima se pamti da se uz ove darove budućoj nevjesti donosila na dar *britva* - nož, škarice i ključ od škrinje. Ta tri predmeta bila su nanizana na *pouzlcu*, *uzlcu* (vunena tkana vrpca), što je domaćica nosila privezano oko pasa, tzv. *terkije*.⁵

Pri dolasku prosaca u djevojinu kuću, domaćini ih ljubazno dočekuju s jelom i pićem te ih pitaju: "Otkud vas je put nanija?". Prosci odgovaraju da su krenuli tražiti izgubljenu ovcu te je opisuju, npr. *biličasta* (ako je djevojka svijetle kose) ili *gara* (ako je djevojka crna). Mladić gleda djevojku i potvrđuje da je to ovca koju traže, a i ostali se slože s tim pa kažu da je on čuvao ovce i da ih najbolje poznaje. Prosci zatim stavljaju na siniju jabuku, prsten i novac. Djevojka se prekriži prije nego što uzme prsten, te izljubi prosce, ali ne i mladića. Slijedi dogovaranje o broju svatova, mladić nabraja koga će nevjesta morati darivati od njegova roda, te kome je on dužan uzvratiti uzdarje, tj. kod koga je on bio u svadbi i primio dar pa je sada dužan uzvratiti ga. Djevojka će darove pripremiti od dobivenog novca. Na ugovoru se dogovaraju i o visini svote novca koju će djever ili kum dati onome tko izvede djevojku - nejestu. Prije odlaska djevojka i njeni ukućani daruju prosce *bičvama*, *šugamanima*, *šudarima* i drugim.

U Rehinu izvješću iz 1822. godine opisan je ugovor - zaruke između dviju obitelji bez mladićeve nazočnosti. U djevojinu kuću ide mladićev otac, ili nek bliži rođak, a dočekuje ih najstariji član djevojjine obitelji, nudeći ih smokvama, orasima i rakijom. Tu govore o mladićevim vrlinama.

4 Kail, kajil - indekl. adj. (arapski), valjan, spreman (Škaljić, 1979).

5 Terkija, f. tur. (Škaljić, 1979). Terkija je znak udate žene. To je remen optočen zrcima koji završava s četiri kraka na kojima visi nožić, britva, ključ, šilo i škarice, što domaćica mora stalno imati pri ruci, bilo da nožem odsijeca kruh kućnoj čeljadi, bilo da joj šilo ili nožice trebaju pri radu ili da je u nje jedini ključ od ostave (Gušić, 1955: 185).

Kad su se složili, majka pozove kćer i pita pristaje li uzeti tog mladića. Pošto je djevojka pristala, ona ljubi prosce u ruku, a jedan od njih joj nudi čašu vina koju ona samo prinosi ustima i zatim daje majci, a ova drugim nazočnim ženama. Prosac uzme djevojku za ruku i objavi joj razlog zbog kojeg je došao. Kad djevojka potvrdno odgovori, on joj daje vjenčani prsten i jedan sa lažnim kamenom. Iza toga se nastavlja objed, a prosoci predvečer odlaze i pucanjem obavještavaju susjede da je djevojka isprošena. Kad mladića obavijeste da je djevojka isprošena, on je potraži na paši. Sad već zaručeni kad se susretnu djevojka ga moli da joj dopusti da mu splete kosu, poklanja mu vunenu uzicu koju upliće u kraj perčina, te vunene čarape, a mladić je, već prema imućnosti obitelji, daruje maramom, platnom za košulju, raznim vunama, srmom te komadićem crvene i žute čoje. Djevojka kaže mladiću vrijeme i mjesto kad ide na pašu, polje ili na vodu, u želji da se sastanu. Zaručenoj djevojci mladić slobodno dolazi u kuću, ali tu ne ostaje kroz noć (Morović, 1974: 244).

Međutim, u biskupskim vizitacijama 18. stoljeća zabilježeno je u selu Zlopolju ili Bračevićima gdje župnik Babaja izvješćuje trogirskog biskupa Manolu o nekim lošim običajima u svojoj župi, i to ponajviše u svadbenim svečanostima, te moli biskupa da nastupi svojim ugledom i ispravi tolike zloće. Jedan od tih loših običaja je i taj kad djevojka pristane da nekoga uzme za vjerenika i primi zaruke, odmah one noći spava s onim koji joj je dao prsten, bio to otac ili brat budućeg muža. Sve se to zbiva bez sablazni ukućana, koji bi se u protivnom sablaznili ukoliko mlada ne bi spavala sa svojim djeverom ili svekrom (Katić, 1958: 297).

Osam dana poslije ugovora običaj je da mladićeva majka, buduća svekrva, ide u posjet djevojci s kojom se sastane na pola puta te joj tom prigodom donese na dar sapun, češalj, jabuku, kolač i vune da bi djevojka mogla isplesti čarapa, *buzavaca* - vunena obuća bez grlića, čime će darivati svatove.⁶ Nedjelju dana prije svadbe mladoženja poziva svatove, dok su svatovske časti određene još prije ugovora.

Pirovi su se održavali najviše u jesen, o Božiću, Pokladama, a manje o Uskrsu. Pir nije morao biti kad i vjenčanje, te se znalo dogoditi da se vjenčanje obavi, a pirovalo bi se kad bi obitelji bile u mogućnosti.

Sudionici svadbene povorke su *stari svat* (mladoženjin otac ili stariji srodnik), *djever* (mladoženjin brat ili rođak), *kum* (ujak ili netko od roda),

6 U Imotskoj je krajini običaj da poslije ugovora, zaruka buduća svekrva ide u posjet budućoj nevjesti. Taj se susret nazivao "ići na kolač", jer je tom prigodom svekrva nosila na dar pogaču, zvanu *sritnica*. Sritnica je ukrašavana utisnutim bademima, novcima, jabukom s novcima, ogledalcem, očenašima, češljom, premazana jajima i omotana raznobojnom vunom. Djevojka sritnicu podijeli svojim prijateljicama koje će joj pomoći plesti bičve, terluke, a time će ona darivati svatove (Alaupović-Gjeldum, Običaji životnog ciklusa ..., u tisku). Taj običaj da momkova majka obilazi vjerenicu i tom joj prigodom daruje kolač i druge darove poznat je i u Bosni (Kajmaković, 1961: 205).

barjaktar, koji je u većini mjesta izjednačen s *prvincem* (mladoženjin zet), te *jenga* (mladoženjina sestra ili rodica), a u nekim mjestima i *čauš*.

U Rehinu izvješću stoji da se vjenčanje nije moglo slaviti bez "Mladog Divera, Starog Svata i Dragog Cuma". Spominje se još i "il Bechias o Ciauš" - bečijaš ili čauš koji je improvizator zdravica, te još mnogi svati bez određene funkcije. Večer prije svadbe ovi svatovski časnici išli su kod mladoženje sa smotanom zastavom uz pjesmu i neprestanu pucnjavu iz pištolja i pušaka. Sutra su odlazili k nevjestinoj kući gdje ih svi nazočni dočekuju s veseljem. Mlada je raskošno obučena, s maramom na glavi koja joj prekriva dio lica. Ona stoji između dvije najbliže rodice i na svaki pozdrav odgovara naklonom. Stol je pripremljen, stari svat određuje svakome mjesto, a nevjesti najistaknutije. Za vrijeme objeda su bezbrojne zdravice. Stari svat određuje vrijeme odlaska i naređuje da se uzme zastava, a čauš na sav glas poziva da se krene. Tada jedan od mladine braće ili najbliži rođak niječe da je ona ikome obećana, našto dolazi do lažnih prepirki oko toga. Stari svat nudi rješenja, i nakon mnogih "rasprava" određuje se otkup koji mladi djever mora dati nevjestinoj obitelji. Nakon toga se odlazi na vjenčanje u crkvu (Morović, 1974: 244).

Uz ove svatovske časnike koje nam u prošlom stoljeću spominje Reha, na prostoru Dalmatinske zagore te dijelu dinarskog kulturnog područja spominju se još neka svatovska zvanja: stačilo, vojvoda, komordija, seksandija, dolibaša, zvanja koja su danas zaboravljena (Lovrić, 1948: 120, Kajmaković, 1963: 80-83).

Svatovi sa zvanjem imaju svoja zaduženja, a u ovom dijelu splitske zagore, kako sam ranije napomenula, to su: djever koji ima zaduženje da čuva nevjestu, a pomaže mu *jenga*, te da onome tko izvede nevjestu pred svatove (obično je to njezin brat) plati tzv. *tzvodačnu*, kum koji plaća djevojčinu robu, *barjaktar* i *prvinac* koji najavljuje dolazak svatova, i u djevojčinoj i u mladićevoj kući, stari svat pazi na red, raspoređuje gdje će tko sjediti, drži zdravice, zameće veselje, a čauš je mlada osoba koja svojim šalama skreće na sebe pozornost, čuva da netko ne ukrade nevjesti cipelu, jer bi je onda kum morao otkupiti.

U mjestima gdje su vršena terenska istraživanja nisu zastupljeni svi ovi nabrojeni svatovski časnici, a što je zavisilo o imovnoj stanju obitelji. U Gizdavcu su, na primjer, bili djever, kum, *jenga*, i to svi iz obitelji, nekada i po dva a u novije vrijeme dva kuma, i to jedan s mladoženjine, a drugi s nevjestine strane. U Neoriću uz ove svatovske časnike imaju i *prvinca*, u Ogorju *barjaktara*. Međutim, bez djevera, kuma i *jenge* nema svatova ni kod onih najsiromašnijih.

Svatovi se okupe u mladićevoj kući, a svoj polazak po nevjestu obznanjaju pucanjem iz pušaka. Još do pred Drugi svjetski rat svatovi su išli po nevjestu na konjima i vodili konja i za nju, a išlo se i kolima. Kad se svadbena povorka približi nevjestinoj kući, *prvinac* se odvoji te sam krene da vidi je li put slobodan i da najavi dolazak svatova. On nosi barjak nakićen crvenim svilenim *šudarom* - rupcem, jabukom, suhim kolačem, orasima, bademima, kockama šećera, sve to nanizano na konopac što nazivaju *kičanicom*, te *buraču* s vinom nudeći usput mještane da piju. U nevjestinoj kući ga darivaju *bičvama*, nevjesta mu na barjak vješa

kičanicu, i on se vraća prema svatovima da ih obavijesti da je put slobodan.

Običaj je da svatovi ponesu sa sobom dosta hrane. Stari svat nosi *zaoblicu* - janje ili brava, pečena ili sirova, s jabukom u ustima i okićena zelenom grančicom. Pazilo se da je zaoblica od bijelog janjeta ili brava, i to mužjaka, jer vjerovalo se da crno donosi nesreću. Kum je donosio *čurek* - bijeli kruh "ispisan" bademima, orasima i šećerom, a u Gizdavcu i Ramljanima donose ga i drugi svatovi s mladoženjine strane i daruju ga kuharu ili onome tko će paziti na konje dok svatovi ne krenu mladoženjinoj kući. U Ogorju je običaj da svatovi donesu sa sobom bijelog pijetla, a mladoženja u nevjestinoj kući mora ubiti kokoš.⁷

Običaj je da se pola vina i čureka te jedna trećina zaobllice vrate natrag u mladoženjin dom, kao što se po običaju i razdijeli ova zaoblica u nevjestinoj kući. Glava se da nevjestinom ocu ili majci i kaže se: "Glava za glavu", a rep se da mladoženji. Nevjestini srodnici, tzv. ženski pirnici, i susjedi donesu pogaču i darove za mladoženju.

Kad svatovi dođu pred nevjestinu kuću, tu ih dočekuje njezin brat ili rođak koji s njima pregovara. Gledalo se da to bude nadareni govornik, te se tu zapravo izvodila pučka predstava.

Priča počinje kako su svatovi izgubili ovcu te su je došli tu tražiti. Oni opisuju kakva je bila ta ovca, a iz kuće pred njih izvode tzv. lažne nevjeste, starije žene i djevojke prerusene u nevjestu.⁸ Nevjestin brat pita svatove: "Je li to vaša ovca koju ste izgubili?" Mladoženja obično odgovara da je on svoju *zumba*, tj. obilježio, kao što čobani obilježavaju ovce, sve dok ne izvedu pravu nevjestu. Tada slijede pregovori o cijeni. Njezin brat traži nadoknadu zato što ju je čuvao, za hranu koju je ona pojela i sl. Djever plaća za nevjestu, a o visini svote su se dogovorili na ugovoru. U Dugobabama je bio običaj da nevjestu izvedu bosonogu i traže od svatova da joj plate za obuću.

7 Običaj da čauš lovi po nevjestinom dvorištu prije nego li svatovi krenu momkovoju kući poznat je i u drugim krajevima Dalmacije. U Sinjskom kraju živu kokoš objese o barjak (Miličević, 1967-1968: 446). U Poljicima "kad svatovi ručaju, domaćin treba da pozatvari kokoše, a lončina da ima opaz u kužini, da mu čauš ili kako ga zovu čavo!, kvar ne učini" (Ivanišević, 1987: 485). Isti sam običaj zabilježila u vrgoračkom kraju. Kod bosanskih katolika svaki svat mora imati bar po jednu kokoš koju će u ruci nositi, dok konjanici objese o unkaču na sedlu (Kajmaković, 1963: 81).

8 U Makarskom primorju, Imotskoj krajini, omiškim Poljicima, Sinjskoj krajini, Dalmatinskoj zagori te kod Hrvata u Bosni i Hercegovini, gdje je prigodom izvođenja nevjeste pred svatove uobičajeno "izvođenje lažne mlade", ono se vrši obično kada svatovi dođu po djevojku, a izuzetno već pri prosidbi ili ugovoru. Pri tome se uvijek lažna mlada izvodi dva puta, a treći put prava nevjestica, a za sve tri jedan određen svat daje manji otkup. (Kajmaković, 1963: 85; Kadčić, 1859: 324; Milinović, 1858: 21; Ivanišević, 1987: 476; Miličević, 1967-1968: 448).

Obuća, cipele su u svatovskom ceremonijalu imale ulogu obrednog sredstva kao uvjet i znak primanja u novu plemensku zajednicu, jer nevjesta kao tuđa mladoženjinom plemenu i njegovu tlu nije smjela stupiti u mladoženjinu kuću u svojoj obući koja je onečišćena prahom tuđe zemlje, nego u obući darovanoj od njegovih svatova (Stojković, 1936: 20). Do naših dana poznat je običaj darivanja cipela, a i "krađa nevjestine cipele" na području dinarskog kulturnog kruga, ali sa zaboravljenim značenjem.⁹

Prije nego djever da novce za nevjestu, nitko od svatova, ni s mladoženjine ni s nevjestine strane, ne smije se napiti vina ili rakije. Ukoliko bi netko od nevjestinih ukućana popio vina ili rakije od nekoga iz momkovih svatova, nevjesta bi išla bez plaćanja. Tek kad je nevjesta "otkupljena", svatovi mogu piti i nazdravljati. Nvjesta im prilazi i ljubi se sa svima osim s mladoženjom. Ona na svakog svata pripinje šudar - rupčić, a na jengu *krpu* - pokrivalo za glavu. U novije vrijeme šudare je zamijenilo umjetno cvijeće. Ženski pirnici daruju mladoženju šudarima, košuljama, bičvama i drugim. Tada počinje veselje, jer je nevjesta činom "otkupa" ušla u novu obitelj.

Pije se, nazdravlja, jenga baca iz torbe djeci orahe, bademe, skršene suhe kolače i dr. O nevjesti sada vode brigu djever i jenga, čuvaju je i paze da je netko ne ukrade, jer ako se to dogodi morat će je ponovno otkupiti. U 18. i 19. stoljeću, zabilježeno je kod Rehe i trogirskog biskupa Manole, bio je običaj da nevjesta za cijelo vrijeme svadbenog ceremonijala budu uz djevera ili rodaka ispod kabanice, pa su pod kabanicom i jeli i do crkve išli. U crkvi skida kabanicu, a nakon svršetka mise djever se postavi s nevjestom do crkvenih vrata, držeći pokritu kabanicom i pokazuje joj svoje rodake i svojtu, kojima se nevjesta duboko klanja i s njima se ljubi. Dok se ona klanja i ljubi, djever skida kabanicu, pa kad svrši ljubljenje ponovo je pokrije. Pod ovom kabanicom događaju se bezbrojni nedopušteni doticaji, pa je to predigra i kojeg drugog nedopuštenog djela, koje se poslije kod mnogih u svoje vrijeme otkrije (Katić, 1958: 297; Morović, 1974: 253). Crvena kabanica je na većem dijelu dinarskog kulturnog kruga bila upotrebljavana u svadbenom ceremonijalu.¹⁰

9 Cipele su obredno sredstvo, uvjet i znak primanja u novu plemensku zajednicu. Mlada nevjesta kao tuđa mladoženjinu plemenu i njegovu tlu, ne valja i ne smije stupiti u mladoženjinu kuću u obući kupljenoj joj od oca ili brata jer joj je obuća onečišćena prahom tuđe zemlje. Ona u novi dom treba doći u cipelama darovanim ili kupljenim od mladoženje, djevera, kuma ili nekog od njegova roda (Stojković, 1936: 20). Prema Š. Kulišiću taj običaj s obućom osobito je izrazit u nekim našim krajevima gdje je utvrđeno znatnije miješanje s vlaškim stanovništvom (Kulišić, 1961: 17).

10 Kabanica, kaban je neizostavan dio nošnje stanovnika dinarskog kulturnog kruga, kako ona jednostavna od mrkog sukna tako i ona od crvenog ili od skrleta. Pored jednostavnih kabanica bilo je i onih za svečane prigode, a naročito za svadbe. Reha u svom izvješću bilježi da Morlaci ljeti imaju kratku kabanicu rezanu okruglo, od modrog sukna i sa sedam puceta od

Nevjesta je već obukla nošnju udate žene. Umjesto *sadaka* i *aljine* od bijelog sukna, ona će sada nositi one od modrog, a na glavi će umjesto djevojačke crvene kapice staviti *kovrljak*, *počelicu* i *okrug*, *krpu*.¹¹

Vjerovalo se da je naročito nevjesta izložena utjecajima zlih sila, uroka, urokljivih očiju, da joj može netko *nešto nabaciti*, podmetnuti, te time onemogućiti mladence u njihovom ljubavnom životu, a kao posljedica toga je neplodan brak. Da bi se obranila od svih tih uroka, *zlih očiju* i *nabacivanja*, brigu je vodila njena majka. Ona bi joj u odjeću ušivala komadić kandelorske svijeće, kesicu s blagoslovljenom soli ili je neki dio odjeće obukla na izvrnutu stranu, zadjenula u odjeću trn i sl., vjerujući da će je to čuvati od zla.¹²

Običaj je da nevjesta kad krene iz kuće (na vjenčanje ili kad se vrati s vjenčanja, a negdje i kad krene sa svatovima u novi dom) traži oprost, prvo od Boga pa od svojih roditelja i sviju nazočnih. Oprost traži klečeći na kućnom pragu koji je prekriven *mutapom* (tkani prekrivač za konja od vune i kostrijeti). U Muću je običaj da traži oprost i u svojoj i mladoženjinoj kući, u Ramljanima pred mladoženjinim kućom nevjesta zajedno s djeverom klekne na *mutapom* zastrti prag, pomole se i traže oprost.¹³

vune. Kabanice bogatijih ljudi su crvene boje i ukrašene janjećom kožom, a često na rubu imaju ukras ukrašen zlatom i srebrom, sa sedam puceta od iste kovine (Morović, 1974: 253).

- 11 Udata je žena dinarskog kulturnog glavu pokrivala kovrljacom, kapom - počelicom, a na to je prebacivala maramu. Kovrljak je podložak u oglavlju koji se učvršćuje na samu kosu. To je okruglasto ispleten obruč promjera oko 5 cm od lijkovog pruća, konopljenih vlakana, vune, platna, grubog sukna ili slame, obložen vunom, preko koje je ušivena crvena tkanina. Taj čvrsti crveni obruč smotan je na način da na prednjem dijelu, koji dolazi iznad čela, ima tri ispupčenja - roga na koja se srebrnim špiodama pričvršćuje okruža i dvije bočne stranice, a na zatiljku se veže tanjim uzicama kako bi čvrsto stajao na glavi (Alaupović-Gjeldum, 1994: 29). U Sinjskoj krajini na dan svadbe mladenka je do Prvog svjetskog rata, a kasnije sve manje, nosila posebno oglavlje okićeno srebrom i zlatnim resama koje su joj padale preko očiju. To se oglavlje zvalo kov ili kovrljak (Miličević, 1967-1968: 450).
- 12 Tako npr. u Hrvacama za sreću svatovima stave u džep blagoslovljenu sol, a u Dugom Polju nevjesta nosi naopako okrenut jedan komad odjeće (Miličević, 1967-1968: 450). U Poljicima na vjenčanju gataju, "da valja podmetnuti robu nevisti među kolinin, suknu ili pregljaču, da ne bude uroka ili nesritna zaduženja. Niki užaju porad str'a od toga obuć ti dan naopako jedan komad robe na tilu, guću ili mudante, anda ne će bit zla. Nevista uzme soli kršćene u krpici i drži u nidrin protiv uroku" (Ivanišević, 1987: 477).
- 13 U sinjskom kraju mlada klekne pred roditelje i traži od njih blagoslov i oprost govoreći: "Ja pitam proštenje najprije u Boga, pa onda u oca i matere i u svih vas koji me slušate", a nazočni odgovaraju: "Bog ti prostija grihe" (Miličević, 1967-1968: 450). Običaj da nevjesta traži oprost na kućnom pragu zastrtom *mutapom* poznat je u Dalmaciji (Ivanišević, 1987: 480; Kutleša, 1993: 294).

Običaj je poslije obavljena crkvenog vjenčanja darivati svećenika. Danas se daju novci, a Reha je zabilježio da je nevjesta darivala rubac, a mladoženja buraču vina i komad pečenog janjeta (Morović, 1974: 244).

Po izlasku iz crkve nevjesta baca jabuku preko nje, a običaj je sačuvan do naših dana. Svatovi se nakon obavljena vjenčanja u crkvi, vraćaju na objed u nevjestinu kuću i tu ostaju do pred mrak.¹⁴

Prije nego što će svatovi krenuti iz nevjestine kuće u mladoženjinu, kum ili djever "otkupljuje" nevjestinu *dotu*, *škrinje*, a stari svat joj dovodi konja na kojega će ih natovariti. U Konjskom je djever dolazio po dotu dan uoči vjenčanja. Inače je uobičajeno da kum plaća dotu, a djever nevjestu. Nevjestina sestra sjedne na škrinju i ne da je odnijeti dok joj ne plate,¹⁵ a onoga tko joj je platio za škrinju dariva terlucima i dr. Znalo se što djevojka treba pripremiti za dotu. To su: odjeća, sukanci, mutapi, arari, torbe, preslica, vreteno, igle, škare, uže za nošenje tereta, sjekira, srp, dva *pjata* - tanjura, dvije *čikare* - šalice, dva *pinjura* - vilice, dvije žlice, ali nikada nož, te *katriga* - stolica. Držalo se da je sramota ako nevjesta ne donese katrigu, pa bi je djever kad bi došao po nju izričito tražio. *Kain* i *maštel* - posude za pranje rublja također su bili obvezni u doti.

Majke su pripremale dotu za svoje kćeri, pa ovdje imaju izreku: "Ako od majke ne donila, među druge ne iznila". Tek poslije očeve smrti udata kćer dobiva *prčiju*, a to su dvije do tri ovce ili koze. Od nekretnina može dobiti samo one koje je njezina majka naslijedila, opet po ženskoj lozi. Ukoliko nema braće, kćer nasljeđuje očevu imanje i na njemu ostaje. Mladića koji se oženi nasljednicom očeva imanja, u narodu često nazvanoj *dotarica*, nazivaju *podrep*, *dopuz*, *domazet*, ili kažu "došo na ženinstvo", "uda se". Udaje se samo siromašan mladić ili koji ima puno braće s kojima treba podijeliti imanje.

Bio je običaj kad svatovi krenu iz nevjestine u mladoženjinu kuću da mladoženja krene natrag u nevjestinu kuću, pošto su se svatovi udaljili od nevjestine kuće za jedan puščani hitac. Tu izljubi majku i daruje je (Katić, 1958: 299). Nevjestini ukućani daruju njega. Pazilo se da se svatovi nikada ne vraćaju istim putem kojim su došli, jer se vjerovalo da im netko može nešto "nabaciti".¹⁶

14 Ovo vraćanje u nevjestin dom poslije obavljenog vjenčanja Š. Kulišić drži ostatkom matrilokalnog braka, a što je zabilježeno u narodnim običajima Bosne i Hercegovine te Dalmacije (Kulišić, 1958: 51-74). U Rogoznici (Omiš) sam zabilježila da "nevista mora donijeti sunce na glavi", što će reći da se iz njene kuće svatovi moraju uputiti prema mladoženjinoj kući prije nego što sunce zađe.

15 Običaj plaćanja škrinja zabilježen je kod dinarskog stanovništva. U sinjskoj krajini po robu dolazi *diver* i *kočijaš*, a zabilježen je i izraz *sesandžija* ili *komordžija* za kočijaša koji ide s djeverom i *jengijom* (Miličević, 1967-1968; Lovrić, 1848: 123; Kajmaković, 1963: 86). Škrinje se plaćaju i u Poljicima (Ivanišević, 1987: 472), a zabilježila sam taj običaj i u trogirskoj zagori te u Imotskoj i Vrgoračkoj krajini.

Iz nevjestine kuće nitko ne ide s nevjestom u novi dom. Negdje je jedino običaj da ukoliko ima oženjena brata da je on prati sa ženom. U mladoženjinoj kući popiju malo vina i vrata se.

Prvinac usput časti mještane vinom i pri tome pazi da se vino ne prolije jer je to slab predznak, mogao bi netko umrijeti. Nevjesta i jenga nose torbice pune smokava, oraha, badema i bacaju ih djeci. U 19. stoljeću je bio običaj da mještani bacaju pred nevjestu žito bademe, orahe kao simboliku želje za plodnošću mladog bračnog para (Morović, 1074: 244).

Kad se svatovi približe mladoženjinoj kući, prvinac se odvoji od njih i požuri da bi najavio njihov dolazak, a za tu dobru vijest mladoženjina majka ga obdaru bičvama.¹⁷ Pred mladoženjinom kućom odvija se niz običaja sa svrhom da brak bude plodan. Tu nevjestu dočeka svekrva ili koja druga žena iz komšiluka ako nje nema, daje joj rešeto žita, oraha, badema i drugih plodova, što ona baca preko svatova, ili prorešeta tri-četiri puta pa vrati onome tko joj ga je dao.¹⁸ Pred nevjestu iznesu muško dijete iz mladoženjina roda, koje ona uzme u naručje, ljubi ga i oko vrata mu stavi čarapice napunjene orasima, bademima, šećerom.¹⁹ Nevjesta baca jabuku ili dunju preko krova kuće, svog novog doma, a ako je ona ne uspije prebaciti, pomaže joj djever, jer se vjeruje da nije sretno da se jabuka vrati s krova.²⁰

U tradicijskom svadbenom ceremonijalu kod uvođenja nevjeste u novi dom, kućni prag i ognjište imaju značajnu ulogu. Ognjište je simbol obitelji i obiteljskog života i uz njega su vezani mnogi običaji.²¹ Nevjesta

16 I u Poljicima kažu da nije dobro vratiti se istim putem: "nesritno bi bilo vinčanje" (Ivanišević, 1987: 478). U sinjskom se kraju također pazi da prilikom kretanja svatovske povorke od crkve mladoženjinoj kući paze da svatovi idu naoposum tj. da se ne vraćaju putem kojim su došli, nego da načine krug u smjeru sunčeva kretanja, a sve od bojazni da "ne nagaze uroke" (Miličević, 1967-1968: 453), a to sam zabilježila i u drugim dijelovima Dalmacije.

17 U 18. stoljeću Lovrić opisuje da su prvinci jurili na konjima vjerenikovo kući navijestiti dolazak svatova pucanjem iz pištolja, a najbrži dobiva na dar vezenu maramu. Čim su obavijestili ukućane, prvinci se vraćaju natrag prema svatovima koje časte vinom koje su dobili od mladoženjina oca (Lovrić, 1948: 125). Darivanje prvince zadržalo se u sinjskoj krajini do našeg vremena (Miličević, 1967-1968: 452). U Drniškoj i Imotskoj krajini zabilježila sam naziv *muštulugdžija*, koji označava osobu koja prva javi radosnu vijest i za to zaslužuje *muštuluk* (nagradu); *muštulugdžija*, *muštulukčija*, m. pers.-tur. (Škaljić, 1979: 479).

18 Običaj da nevjesta "redi žito" pred mladoženjinom kućom vršio se u Dalmaciji u okolici Sinja, u Kninskoj krajini i kod dalmatinskih Bunjevaca, a i u Bosni je uobičajeno kod većine stanovništva (Katić, 1958: 297; Kajmaković, 1963: 86).

19 Običaj je poznat u Dalmaciji (Poljica, Sinj, Imotski), a i u Bosni.

20 Običaj je zabilježen u sinjskom kraju, kninskom, vrgorskom, imotskom, poljičkom te u Bosni i Hercegovini.

prije nego uđe u kuću klekne na zastrti kućni prag (negdje skupa s djeverom), pomoli se Bogu, poljubu prag te traži oprost od Boga, svekra i svekrve te ostalih nazočnih. Tu se sa svima izljubi te uđe u kuću.²² Djever je provede tri puta naoposun oko komina, ona okrene sve *loptže*, *bronzine*, te pomete lug.²³ Stari je običaj bio da nevjesta ode u ugao kuće gdje joj ukućani razvežu vrpcu kojom su joj podvezane vlasi, te joj stave novu (Katić, 1958: 297). Tim se činom nevjesta simbolično uključuje i vezuje za novi dom i obitelj te izjednačava s ostalim njenim članovima.

Svatovi sada izlaze pred kuću da zaigraju kolo, a bio je običaj da svekar igra s nevjestom da vidi nije li možda *ševasta* - šepava.²⁴ Svatovi donose svoje prinose u hrani i piću, svi su raspoloženi, jedni drugima nazdravljaju i vesele se. U toj zabavi i igri običaj je da "peku" mladoženju. Naime, cijelo to vrijeme mladoženja nije uz nejestu i svatovi ga hvataju, zamataju u mutap i prinose kominu kao da će ga na njemu ispeći. Majka i otac ga pokušavaju otkupiti, ali se to ne prihvaća. Njega može otkupiti samo nevjesta. Ona ga otkupljuje, dajući im kokoš ili pršut. U Ramljanima, naprimjer, kuhar je taj koji ga treba ispeći, a nevjesta ga od njega i posluge otkupljuje jabukama i kolačima.²⁵

Kad dođe vrijeme za spavanje, nejestu do bračne postelje odvodi kum (u Neoriću jenga, u Ogorju i Ramljanima djever, a negdje i svekrva).²⁶

-
- 21 Ognjište - komin je duša kuće, simbol obitelji i obiteljskog života te su uz njega vezani mnogi običaji uz porod, uz dovođenje nevjeste u kuću, pa i nove životinje (Alaupović-Gjeldum, 1986-1987: 527-546).
- 22 Običaj je zabilježen u okolici Sinja, u Lovreću te u većini mjesta u Dalmaciji i Bosni te kod dalmatinskih Bunjevaca (Morović, 1974: 244; Miličević, 1967-1968: 454). U omiškim Poljcima kum i stari svat kleknu na prag i u domaćina pitaju oprostenje za nejestu (Ivanišević, 1987: 482; Lovrić, 1948: 125; Katić, 1958: 297).
- 23 "Naoposun" znači po suncu, kako sunce teče, označava smjer okretanja po suncu na desnu stranu, što je načelo za svako naoposuno okretanje. Narod drži da sve treba raditi naoposun, hoditi, okretati se, oblačiti se, sve kućne i poljske radove. Obratno okretanje, od desna na lijevu stranu, izvodi se u svrhu magije, npr. kod mrtvačkih žrtava ili kad vještica namjerava kome naškoditi. Naoposun okretanje vrši se u kultu, magiji i u pravnim običajima (Stojković, 1929: 28-30).
- 24 U sinjskom kraju svatovi su dovikivali da je nevjesta *cotava* - šepava ili govore da je dovedena *cotava* ovca, te ona zapleše sa svekrom, zatim s djeverom i nekim drugim iz svatovske družbe, i kada vide da nije *cotava* kažu: "Vodi je u kuću, nije *cotava*!" (Miličević, 1967-1968: 455).
- 25 Na području Sinjske krajine zabilježeno je "paljenje" svekra i starog svata, uz izvođenje svadbene dramske igre koja se izvodi u mladoženjinoj kući (Bonifačić-Rožin, 1967-1968: 527). Običaj paljenja mladoženje zabilježen je i u Ričicama (Imotski), gdje ga nevjesta treba otkupiti od svatova nekim zlatnim predmetom, jer kažu "zlatu na zlato" (Alaupović-Gjeldum, 1986-1987: 537). Običaj je zabilježen i u lovanjskom kraju (Kajmaković, 1961: 209). U kupreškom kraju "pale" kuma, a ognjištu na kojemu gori vatra prinose ga "vuci" - seoski mladići, a kućedomaćin ili najbliži rođak ga otkupljuje pićem i hranom (Petrović, 1981: 168).

Mladoženja je već čeka u postelji. Bio je običaj da svekrva mladencima održi svečani govor o braku. Običaj svečanog svođenja mladenaca rasprostranjen je skoro po čitavoj Dalmaciji i Bosni i Hercegovini (Kajmaković, 1961: 209). Prije nego što nevjesta legne uz mladoženju, onaj tko ju je doveo pretražio bi sve dijelove njena odijela da ne bi slučajno bio kakav uzao, čvor, nešto svezano, jer se vjerovalo da su to neke čari, i to se moralo odmah razvezati. Ako se to ne učini vjerovalo se da mladenci neće moći konzumirati brak. Dok nevjesta *liježe*, svatovi prave buku, viču i pjevaju do zore.²⁷

Iz biskupskih vizitacija 18. stoljeća, gdje seoski župnik izvješćuje biskupa o nekim lošim običajima u svojoj župi, saznajemo o jednom starom običaju. Nvjesta je drugu ili treću noć spavala s vjerenikovim ocem. Kad odu svatovi i kad djever bude slobodan, nekoliko noći je spavala s djeverom, a ako je imala više djevera, spavala je s najmlađim, a ne s drugima. Kad spava s djeverom bude nedopuštenih doticaja, a ako se slučajno djever zbog kreposti uzdrži od tih nedopuštenih doticaja, onda je znak da joj ne želi dobro nego zlo. Ako djever nema razbora, lako dođe među njima do tjelesnih veza. Ako nevjesta ne spava s djeverom, u kući su svađe i omraze te nema mira. Vjerenik pri tome ne pokazuje nikakve ljubomore što mu brat spava s njegovom ženom (Katić, 1958: 298).

Uzdržavanje mladenaca od bračnih odnosa za kraće ili duže vrijeme zabilježeno je kod mnogih naroda, a seže u predkršćansko razdoblje (Đorđević, 1933: 1-17). Taj običaj se ponegdje zadržao do novijeg vremena, kao naprimjer u zapadnoj Hercegovini i okolici Neuma.²⁸

-
- 26 Običaj svečanog svođenja rasprostranjen je po Dalmaciji i Bosni i Hercegovini. U Imotskoj krajini je mladoženja prvi išao prileći, a kumovi bi dopratili mladu kasnije. A kako piše I. Ujević: "Prvo je bio običaj da je oni svuku do gola, ali se ovo pomalo gubi" (Ujević, 1896: 212). F. Ivanišević je zabilježio: "U prijašnja vrimena diver i enga sligali bi mladence, danas samo enga odvede nevistu i kaže joj, di je postelja za nju i mladoženju, pa oni se sami sligaju, kako ji' volja" (Ivanišević, 1987: 483). U izvješću poglavara Rehe je zabilježeno da u pola noći svršava večera i mladu svekrva vodi u spavaonicu, gdje mladencima drži svečani govor o braku, a kum joj otvara jedno dugme na košulji ("il compadre scioglie alla sposa il bottone della camicia") te se povlače (Morović, 1974: 244). U Sinjskoj krajini kum odriješi nevjesti *traversu*, a jenga joj skine *krunu* - nevjestinsko oglavlje i, ako je neudata, stavi ga sebi (Miličević, 1967-1968: 459).
- 27 Običaj da svatovi prave galamu i buku kada su mladenci legli zabilježen je i u biskupskoj vizitaciji (Katić, 1958: 298), pa u Sinjskoj krajini (Miličević, 1967-1968: 459) i drugdje po Dalmaciji i Bosni i Hercegovini.
- 28 U okolici Lištice pri svođenju mladenaca poneki kum bi savjetovao mladoženji da prvu noć ophodi s mladom kao sa sestrom, drugu kao sa rodicom a treću kao sa ženom (Kajmaković, 1970: 304). U okolici Neuma prije pedesetak godina mladenci nisu zajedno spavali dok svadba traje. Za to vrijeme nevjesta je noćivala s djeverom ili s kumom (Kajmaković, 1959: 123).

Nevjesta se ujutro prva ustane prije izlaska sunca, naprti *vučiju* - drvenu plosnatu bačvicu, i s djeverom ide po vodu. Običaj je da ona kraj vode, čatrnje, gustirne, ostavi jabuku ili naranču, kolač, novčić na radost seoske djece koja dođu to uzeti.²⁹ Kad se vrati kući nevjesta polijeva svatovima vodom ruke da se umiju, a djever im pruža ručnik. Za to *polijevanje* svatovi daruju nevjestu, bacajući joj novčiće u vodu.³⁰ Običaj polijevanja zabilježen u biskupskoj vizitaciji, koju donosi Katić, opisan je ovako: "Mnogi se svatovi mašaju nevjeste za prsi ili sramotne dijelove tijela, a to čine slobodno u prisutnosti vjerenika, koji ne pokazuje nikakvo negodovanje, pa ako pir traje četiri dana, svaki dan daje se voda za pranje ruku i ponavljaju se nedopušteni doticaji" (Katić, 1958: 289).

Običaj je da se nevjesta prvo jutro upozna sa susjedima, zapravo uvede u mladoženjinu društvenu zajednicu, te tako ona postane njenim članom. Djever je vodi po komšiluku i predstavlja, a ona susjede dariva *pouzlom*, *svezom* (vunena uzica prepletena s više niti s kojom se pričvršćuje vuna uz preslicu, vezuje vunena pregača) na koju su nanizani suhi kolači, djecu jabukom. Djever nosi bocu rakije i svakoga nudi da popije, a nevjesta zade u svaku kuću i pomete ognjište.³¹ U nekim mjestima nevjestu prati mladoženja po komšiluku umjesto djevera.

Prije nego se svatovi razidu nevjesta ih daruje. Najviše darova dobije kum koje nevjesta pričvrsti na njega. Ako nije iz iste kuće, dobije darove i za svoju obitelj. Darovi su košulje, bičve, *šugamani* - ručnici, terluci i pasovi. Nevjesti svatovi uzvraćaju uzdarjem u novcu koji bacaju na siniju, a ona s njim slobodno raspolaže. Kad se svatovi razidu, nevjesta tada dariva svakra i svekrvu, njega čarapama, terlucima i košuljom, a nju *dokoljenjačom* (dio obuće), platnenom košuljom i tkanom pregačom.

Nakon svadbe uobičajena su međusobna posjećivanja. Nekoliko dana poslije pira mladoženja ide na *mir* babi i djedu (nevjestinim roditeljima), i tom prigodom babu dariva cipelama i rakijom, kojom dariva i druge

29 U svim selima Sinjske krajine mlada je ostavljala kakav dar na vodi (Miličević, 1967-1968: 460). U Poljicima su nevjestu prtili jenga, djever i čauš. Nosili su sobom kruha, mesa, smokava i "koju šoldu", pa kad naliju vučiju sve to ostave kraj vode, nek se nađe dar ko prvi tu dođe (Ivanišević, 1987: 484). Inače sam običaj darivanja vode zabilježila sam na cijelom prostoru dinarske Dalmacije.

30 Običaj "poljevačine" poznat je u Sinjskoj krajini, Kninskoj, Vrgorskoj, Imotskoj, u Poljicima (Omiš), u Makarskom primorju, Trogirskoj zagori (Kajmaković, 1961: 209; Lovrić, 1948: 129; Ivanišević, 1987: 484-485; Miličević, 1967-1968: 460; Alaupović-Gjeldum, Običaji Trogirske zagore u prvoj polovici XX. stoljeća, u tisku).

31 Običaj da nevjesta s djeverom i jengom posjećuje susjede i nudi ih rakijom i poliva da se umiju poznat je i kod bosanskih Hrvata (Kajmaković, 1961: 209). U Sinjskoj krajini mlada je s bocom rakije išla u susjedstvo, te častila susjede pićem i smokvama te se ujedno upoznavala s njima. Pratile su je ženske iz mladoženjine kuće i djevojke koje su pjevale (Miličević, 1967-1968: 460).

žene iz kuće, a svastiku (nevjestinu sestru) češljem i ogledalcem. Stariji je običaj bio da nevjesta i djever osam dana poslije vjenčanja idu *u rod* ili *na povratak* nevjestinoj kući. U novije vrijeme *na mir* s mladoženjom ide i nevjesta. U biskupskoj vizitaciji je zabilježeno da nakon pira, od tada do 15, 20 ili najviše 30 dana, roditelji i drugi nevjestini ukućani dolaze joj u pohode kad se ponavlja veselje. Tada vjerenik spava s majkom svoje žene, dok nevjesta sa svojim bratom ili stricem (Katić, 1958: 298). Običaj *po'oda* održao se do u novije vrijeme i tom prigodom nevjestini roditelji i svojta donose sobom pogaču ukrašenu bademima i orasima te prelivenu žutanjkom, zatim uštipaka prženih na maslu i nepečenu zaoblicu (ovca ili brav) s jabukom u ustima. Običaj je da polovicu zaobllice vraćaju kući. Tu se opet sastanu svi oni svatovi koji su bili na piru i upriliči se slavlje.³²

Prve nedjelje ili blagdana poslije vjenčanja nevjestu dovedu u crkvu na misu, a svako selo nije imalo župnika pa se nije svake nedjelje služila misa. U starini, kako je opisano u biskupskoj vizitaciji, djever ili bliži rođak dovodio je nevjestu koja je bila pod kabanicom, koju bi u crkvi skinula. Po završetku mise djever bi se postavio s nevjestom do crkvenih vrata, držeći je pokritu kabanicom, i pokazivao joj svoje rođake, kojima se nevjesta duboko klanjala i s njima ljubila. Dok se ona klanja i ljubi, djever skida kabanicu, pa kad završi ljubljenje ponovo je pokrije i pod kabanicom vodi kući. Tako se završava ta ceremonija s kabanicom (Katić, 1958: 298).

Nevjesta je pri ulasku u crkvu već s vrata bacala jabuku u *kamentcu* - škropionicu, pa ako bi voda poškopila uokolo, držalo se da je spretna i jaka jer je dobro bacila jabuku. Dijete koje se tu nađe uzelo bi tu jabuku. Ona je ostavljala jabuku i naranču i na oltaru. Poslije mise je nevjestu vodila na groblje svekrva da je upozna s grobovima obitelji u koju se udala. Naime, starinski grobovi su obilježavani samo uzglavnim i podnožnim kamenom bez ikakva natpisa, pa je bilo potrebno znati točno mjesto obiteljskih grobova.

To je prvo izvođenje nevjestice u javnost. Tom se prigodom obitelji mladenaca opet pobrinu za obilje jela i pića, te pred crkvom bude veselo, a zaigralo bi se i kolo.

Prvi Uskrs poslije vjenčanja običaj je da *baba* (punica) daruje zeta s *duztnom* - tucetom jaja, što bi se nekad taj običaj nastavljao i idućih godina, pa tako dariva i sve svoje zetove.

Sklapanje braka na ovakav način u narodu nazivaju *na lipe*.

32 Međusobna posjećivanja i razmjenjivanje darova između dviju prijateljskih obitelji nakon svadbe uobičajena su u dinarskom kulturnom krugu pod raznim nazivima. U sinjskom kraju to je "obilazak", u dijelu Imotske krajine i Bosni to je "kudilja", jer tom prigodom nevjesti majka donosi preslicu, u Poljcima "po'odani" (Miličević, 1967-1968: 361; Kajmaković, 1961: 210; Ivanišević, 1987: 487).

Uobičajeno je sklapanje braka i na drugi način, otmicom, umicanjem. Na ovom području nije zabilježena prava otmica kad mladić na silu umakne djevojku, a što je, naprimjer, zabilježeno u trogirskoj zagori.³³ Ovdje je zabilježena prividna, dogovorena otmica. Za umaknuće ovdje kažu "ukrala se". Taj dogovoreni oblik otmice ovdje je dokumentiran od starine, što je zabilježeno za ženu u anagrafima kao "umaknuta" i "suložnica". Pod "suložnica" treba podrazumijevati nevjenčanu ženu koja je nakon svadbe ili češće umaknućem i po nekoliko godina u bračnom odnosu, da bi se nakon rođenja prvog, odnosno trećeg djeteta ta veza ozakonila (Čulinović-Konstantinović, 1988: 291-292).

Razlog za ovakav način sklapanja braka bilo je nepristajanje roditelja na tu vezu, uglavnom zbog lošeg imovnog stanja jednog od partnera. U tom slučaju mladić je sa svojim pomagačima dolazio umaknuti djevojku, bez znanja njenih roditelja. Djevojke su se krale uglavnom kod ovaca, noću iz kuće ili s derneka. Međutim, u nekim situacijama, npr. odlazak u vojsku ili rat, na rad, kad bi mladić htio biti siguran da će ga djevojka čekati, a u tom trenu nisu bili u mogućnosti prirediti pir, mladenci bi obavijestili roditelje o umaknuću.

Pir, svadbeni ručak ili večera, središnji je dio svadbenog ceremonijala, i gotovo da se brak ne drži valjanim ukoliko obitelj nije priredila pir. Stanovnici ovog područja drže potrebnim okupljanje roda na piru, pa stoga i kroz pjesmu upućuju kritiku onima koji na svadbu ne pozivaju sve koji bi, po tradicijskom redu, tamo pripadali: "Oženi se kulak su tri dote, nema pira, velike sramote!" (Čulinović-Konstantinović, 1988: 293).

Kod dogovorene otmice mladić dođe po djevojku s nekim iz svoga roda ili s prijateljima. Njeni roditelji ih dočekuju, obično ponude rakijom, te krenu momkovoju kući gdje ih dočekaju njegovi roditelji. Djevojka bi u mladićevoj kući, ili u kući nekoga od njegova roda, ostala nekoliko dana, a potom bi je djever vratio *na povratak* u roditeljsku kuću iz koje se išlo na vjenčanje. Međutim, kako je ranije navedeno, bilo je slučajeva višegodišnjeg suložništva. Kod sklapanja braka umicanjem nema prosidbe, izvođenja nevjeste i plaćanja za nju. Da bi se to nadoknadilo, djevojčini muški srodnici i susjedi išli su u mladoženjinu kuću ukrasti ovcu. Za običaj "naplate" za umaknutu djevojku kažu "ovca za ovcu" ili "dvizicu za dvizicu". Djevojčini srodnici na taj način žele nadoknaditi gubitak člana obitelji, a što inače pri sklapanju braka *na lipu* djever plaća nevjestinom bratu pri njenu izvođenju.

Crkva je protiv sklapanja braka umicanjem, ali bez obzira na to u narodu se taj običaj zadržao do danas. Na protivljenje crkve narod je odgovarao pjesmom:

"Vinčaj pope sudbina je taka,

33 U Trogirskojzagori se pamte i slučajevi nasilne otmice kad mladić otme djevojku bez njena pristanka, a što je izazivalo obračune između obitelji. Obično je djevojčin brat nastojao vratiti sestru, a zvali bi i policiju u pomoć (Alaupović-Gjeldum, Običaji Trogirске zagore ..., u tisku).

očeš, nećeš ja sam je umaka".

Kod sklapanja braka udovice i udovca priređuje se pir ukoliko su supružnici u mogućnosti, u protivnom se žena umiče. Ako se pak udovac ženi s djevojkom ili udovica s mladićem, običaj je da se seoski mladići skupe pred udovčevom kućom i tu galame, lupaju s loncima praveći nesnosnu buku sve dok ih ženik ne udobrovolji nudeći ih jelom i pićem.

Zadnja desetljeća 17. stoljeća vrijeme su velikih migracija. Broj doseljenika u splitsku nadbiskupiju i trogirsku biskupiju prelaze 1685. godine 5000 ljudi, kako piše nadbiskup Stjepan Cosmi u pismu kardinalu Cibu u Rim 13. kolovoza 1685. godine (Bogović, 1982: 10).

Useljavanje iz okolice Duvna, Livna, Rame i iz Hercegovine povećavaju se na razmeđu 17. i 18. stoljeća iz godine u godinu (Soldo, 1965: 124-126). Hercegovci iz okolice Mostara prodiru sve do Donjeg Muća (Soldo, 1980: 25).

Ova migracijska kretanja ostavila su traga i na običajima, pa su sličnosti na dijelu Bosne i Hercegovine i Dalmatinske zagore zamjetne. Ujedno ovo područje kulturološki pripada dinarskom kulturnom prostoru kojega obilježavaju mnogi zajednički elementi tradicijskog života.

Zapadni dio Splitske zagore

Kazivači: Brštanovo: Polić Marija p. Frane (rod. 1909. god.), Jelić Nikola (r. 1915.) Maleš Bariša (r. 1888.), Vrvilo Neda ud. pok. Ivana (r. 1917.), Dugobabe: Pisac Nikola (r. 1909.), Gizdovac: Šunjić Ivka (r. 1924.), Šunjić Pera (r. 1886.), Nisko: Baturina Anđa (r. 1913.), Konjsko: Lasić Marija (r. 1920.), Lasić Mande (r. 1912.), Ramljane: Baković Marta (r. 1925.), Prkić Luca (r. 1919.), Crivac: Marinić Stipan pok. Josipa (r. 1919.), Muć Gornji: Čolak Matija (r. 1889.), Čolak Luce (r. 1912.), Čolak Nada (r. 1951.), Jeličić Ante (r. 1938.), Ogorje Gornje: Kokeza Vicko (r. 1912.), Kokeza Maša (r. 1912.), Kokeza Jure zvani Milat (r. 1908.), Postinje Donje: Plaziblat Marija (r. 1887.), Zekan Anđelija (r. 1922.), Zekan Ruža (r. 1917.), Mastelić Matija (r. 1908.), Šimić Jela (r. 1905.), Oršulić Cvija (r. 1915.), Uble: Livaja Jele (r. 1905.), Tešija Ante (r. 1909.), Broćanac: Vujić Anđa (r. 1912.), Vujić Marko (r. 1919.), Vučevica: Boljat Dragica (r. 1916.), Boljat Mate (r. 1909.), Boljat Ante (r. 1889.), Boljat Iva (r. 1908.), Boljat Marija (r. 1926.)

LITERATURA

Alaupović-Gjeldum, Dinka: Običaji i vjerovanja vezani uz kuću u Imotskoj krajini, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 26, Split, 1986-1987

*** O tradicijskog nošnji drniškog kraja, *Ethnologica Dalmatica* 3, Etnografski muzej, Split, 1994, 29-32

*** *Običaji trogirске zagore u prvoj polovini XX. stoljeća* (u tisku)

*** *Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini* (u tisku)

Bogišić, Baltazar: *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slavena*, Zagreb, 1874

Bogović, Mile: *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine*, Zagreb, 1982

Bonifačić-Rožin, Nikola: Narodne drame i igre u Sinjskoj krajini, *Narodna umjetnost*, knj. 5-6, Zagreb, 1967-1968

Čulinović-Konstantinović, Vesna: Položaj žene u Lovrićevo doba i danas, *Zbornik Cetinske krajine*, Sinj, 1979

*** Tradicijski život i razvoj porodice u selima Mućkog kraja, *Adrias* 2, Split, 1988, 291-293

Đorđević, R. Tihomir: "Tovijine noći" u našem narodu, *ZNŽO, JAZU*, knj. XXIX, sv. 1, Zagreb, 1933, 1-17

Gušić, Marijana: *Tumač grade*, Zagreb, 1955

Ivanišević, Frane: *Poljica*, Split, 1987

Jurić-Arambašić, Ante: *"Kijevska pučka pismarica"*, Zagreb, 1995

Kadžić, Peko i B. Petar: Odgovori na nekoja pitanja društva za jugoslavensku povjestnicu i starine, "Iz kotara Makarskog", *Arhiv za povjestnicu Jugoslavensku*, knj. V, Zagreb, 1859

Kajmaković, Radmila: Ženidbeni običaji (Neum), *GZM*, sv. XIV, Sarajevo, 1970

*** Ženidbeni običaji (Livno), *GZM*, sv. XV, Sarajevo, 1961

*** Ženidbeni običaji kod Srba i Hrvata u BiH, *GZM*, sv. XVIII, Sarajevo, 1963, 81-86

*** Narodni običaji stanovništva Lištice, *GZM*, sv. XXIV/XXV, Sarajevo, 1970

Katić, Lovre: Povijesni podaci iz vizitacije trogirске biskupije u XVIII stoljeću, *Starine JAZU*, knj. 40, Zagreb, 1958

Kulišić, Špiro: Matrilokalni brak i materinska filijacija u narodnim običajima BiH, Dalmacije, *GZM*, sv. XIII, Sarajevo, 1958, 51-74

*** Etnološka i folkloristička ispitivanja u Livanjskom polju, *GZM*, sv. XV-XVI, Sarajevo, 1961

Kutleša, f. Silvestar: Život i običaji u Imočkoj krajini, Imotski, 1993

Lovrić, Ivan: O običajima Morlaka, *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa*, Zagreb, 1948

Miličević, Josip: Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini, *Narodna umjetnost*, knj. 5-6, Zagreb, 1967-1968

Morović, Hrvoje: Izvještaj poglavara Rehe o prilikama u splitskom okrugu u godini 1822., *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 8, Split, 1974

Petrović, Đurdica: Etnološke beleške, *GZM*, sv. 35-36, Sarajevo, 1981

Soldo, Josip: Prilozi za upoznavanje razvoja Sinja pod Venecijom, *Sinjska spomenica 1715*, Sinj, 1965, 124-126

*** *Kratka povijest župe Prugovo*, ž. sv. Ante Prugovo, Split, 1980

Stojković, Marijan: Oposun, naoposun i trokratno naoposun okretanje, *ZNŽO, JAZU*, knj. XXVII, sv. 1, Zagreb, 1929, 28-30

*** Obuća, *ZNŽO, JAZU*, knj. XXX, sv. 2, Zagreb, 1936

Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1979

Ujević, Ivan: Vrhgorsko-Imotska krajina, *ZNŽO, JAZU*, Zagreb, 1896

WEDDING CUSTOMS AND BELIEFS IN PART OF THE SPLIT ZAGORA

(Summary)

The author presents wedding customs when there are no obstacles for the marriage and when it is approved by both families. The paper describes the period from the moment when the young man and girl meet, agreement, wedding preparations, choosing wedding guests and their duties during the wedding ceremony, organizing the wedding procession, coming for the bride and the folk play of "false bride", bride's dowry and her arrival to her new home, accompanied by a number of customs. The author briefly describes wedding by - capture. Comparing the customs of the Split hinterland to those from other parts of the Dinaric culture, the author finds many similarities, such as the "false bride", kissing the threshold, throwing the apple over the rooftop, organization of the wedding procession and the role of people who take part in the wedding ceremony.

(Translated by Lada Gamulin)